

7. Negishi M., Sun Y., Shigi K. Citation database for Japanese Papers: A new bibliometric tool for Japanese academic society // Scientometrics. – 2004. – Vol. 60, Iss. 3. – P. 390.

8. Писляков В.В. Зачем создавать национальные индексы цитирования. Доступ до документа через www.inf.by/library

УДК 811.112.2'367.335.3

Гаврилишин Т.В.

(Київ, Україна)

ЕЛІПТИЧНІ ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В УСНОМУ ДІЛОВОМУ МОВЛЕННІ

(на матеріалі промов, інтерв'ю та прес-конференцій німецьких політиків)

Стаття присвячена одному із основних засобів експресивного синтаксису – еліптичним конструкціям та їх формам прояву в усному діловому мовленні німецьких політиків. У статті надаються дефініції мовознавців терміну «еліпсис» та розглядаються основні типи еліптичних речень за різними класифікаціями.

Ключові слова: еліпсис, лексичний еліпсис, синтаксичний еліпсис, еліптичні речення.

Статья посвящена одному из основных средств экспрессивного синтаксиса – эллиптическим конструкциям и формам их проявления в устной деловой речи немецких политиков. В статье предоставляются дефиниции языковедов термина “эллипсис” и рассматриваются основные типы эллиптических предложений по разным классификациям.

Ключевые слова: эллипсис, лексический эллипсис, синтаксический эллипсис, эллиптические предложения.

The article is dedicated to one of the principal means of expressive syntax – elliptical constructions and their forms of demonstrations in verbal business speech of German politicians.

Key words: ellipsis, lexical ellipsis, syntactical ellipsis, elliptical sentences.

Еліпсис є одним із синтаксичних явищ, інтерес до яких протягом багатьох років не спадає, а навпаки, зростає. Багатозначність цього явища дозволила К.Бюлеру, який ґрунтовно досліджував еліпсис, назвати його «каменем спотикання для мовознавців – теоретиків» [1: 141].

Актуальність пропонованої статті полягає в тому, що до цього часу еліптичні речення здебільшого досліджувались на матеріалі писемного мовлення: на художніх та рекламних текстах тощо. Аналіз еліптичних речень усного мовлення стосувався виключно побутової комунікації і до цього часу їх ґрунтовно не було досліджено.

Мета цієї статті полягає в аналізі таких явищ експресивного синтаксису, як еліпсис та еліптичні речення, у фіксації основних типів їх прояву в усному діловому мовленні, а саме: у промовах, інтерв'ю та прес-конференціях німецьких політиків.

© Гаврилишин Т.В., 2011

Еліпс або еліпсис — пропуск у висловлюванні деяких структурних елементів, які мають домислюватись за контекстом. Наприклад, у реченнях можуть обминатися дієслова-зв'язки, у іменниково-прикметникових словосполученнях — іменники, на які вказують специфічні сполучення прикметників. Еліпсис як властивість тексту є протилежністю плеоназму.

За Дуденом, еліпсис – це засіб, який допомагає висловленню позбутись надлишкових компонентів, що заважають комунікації [2: 909].

Еліпсис як лінгвістичний термін означає випадіння лексичних одиниць з поверхневої структури синтагми чи речення [3: 231].

За словами Е. Шендельс, еліпсис передбачає не уповільнене заповнення недостатніх елементів висловлювання із безпосереднього контексту чи ситуації, а імпліцитність непрямого вираження якого-небудь значення [4: 159], тому еліптичний зміст не може бути імплікативним.

Дещо інше трактування понять «еліпсис» та «еліптичне речення» знаходимо у Г. Буссман: пропуск мовних елементів, які є необхідними за синтаксичними правилами чи лексичними властивостями (наприклад, валентність дієслова) [5: 187]. Найбільш широко еліпсис розглядають як структурну «неповноту» синтаксичної конструкції [6: 334]. Стосовно речення поняття еліпсису отримало ціле розмаїття тлумачень, наприклад, еліпсис визначається як пропуск одного або обох головних членів речення; як пропуск структурно необхідного елемента конструкції [7: 98]; як пропуск будь-яких частин речення [8: 166], які можна безпомилково й однозначно відновити з контексту.

К. Бюлер, розглядаючи цю проблему, писав, що еліпсис – це опущення слова, яке хоча не вимовляється, але мається на увазі [1: 154].

У «The Cambridge Encyclopedia of Language» еліпсис визначається як «опущення частини речення, при якому опущений елемент зрозумілий із контексту» [9: 565].

У «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» за редакцією В. Н. Ярцевої, еліпсис – це «пропуск у мові та тексті мовної одиниці, яка мається на увазі, структурна «неповнота» синтаксичної конструкції».

Еліпсис на рівні речення визначається як:

- відсутність певного елемента висловлення, що відновлюється на базі конкретної мовленнєвої ситуації;

- пропуск того чи іншого члена речення (компонента висловлення), який легко відновлюється з контексту; ясність забезпечується смисловим і/або синтаксичним паралелізмом, тобто контекстуальний еліпсис;

- відсутність дієслова-зв'язки (нульова зв'язка) [10: 654].

У вітчизняному мовознавстві досить поширеною є дефініція «еліптичних речень», розроблена П. С. Дудиком. Згідно з нею, еліптичні речення – це граматично неповні речення, в яких уявлення про незначний член речення безпосередньо встановлюється з їхніх змісту і граматичної будови, насамперед із семантики й форми синтаксично залежних слів (слова) [11: 181].

На сучасному етапі розрізняють комунікативний та граматичний підходи до вивчення еліптичних структур. У рамках граматичного підходу досліджувались різновиди координаційного еліпсиса, який розглядається як синтаксичне утворення, де одне чи кілька слів представлене нулями. Представниками граматичного підходу виступають

U. Günther, W. Kindt, U. Schade, L. Sichelschmidt, H. Strohner [12: 211]. У зв'язку з поширенням прагматичного повороту в лінгвістиці акцент у дослідженні цього явища змістився в бік комунікативного аспекту, який в центр дослідження ставив особливості вживання еліптичних конструкцій у розмовній мові (Д. Гудков [13: 15], Г. Колшанський [14: 146], Л. Косоножкіна [15: 13], А. Betten [16: 223], К. Schwabe [17: 265], L. Hoffmann [18: 74]).

У межах комунікативного підходу як в зарубіжній лінгвістиці, так і у вітчизняній виділяють контекстно залежний (синтаксичний) і контекстно незалежний (змістовий, ситуативний, прагматичний) еліпсис. Судячи з назви, ці види розрізняються прив'язаністю безпосередньо до контексту: у першому випадку еліптичні конструкції потребують експліцитний мовний контекст, тобто попередню чи наступну структуру, від якої залежить структура еліптичного висловлення [19: 119]. В іншому випадку вживання еліпсиса не залежить від контексту, а повністю визначається ситуацією. Якщо в першому випадку еліптичний зміст може бути «реконструйований» за допомогою граматичних правил із контексту, то в другому випадку така «реконструкція» неможлива [17: 278].

Еліптичні речення – це граматично оформленні за законами певної мови цілісні одиниці мови, що є головним засобом формування, вираження й повідомлення думки про певну дійсність і ставлення до неї мовця; двочленні синтаксичні комплекси, в яких чітко виражаються головні члени (підмет і присудок) або ж, у складніших випадках, група підмета та група присудка [20:61], у них опущений той чи інший елемент.

Синтаксичний еліпсис базується на аналогії – особливий побудові еліптичної частини, яка дозволяє визначити точно те, що не виражене. Семантичний же еліпсис виникає тоді, коли те, що опущене в реченні, можна доміслити на основі контексту. Щодо абсолютного еліпсису, то він виникає на основі часткового, при якому імплікований у другій частині речення спільний член є присутній у його першій частині. У випадку абсолютного еліпсиса спільний член не фігурує взагалі, що є результатом не лише семантичного послаблення спільного елемента, а й зростанням смислового значення скомпонованих членів [8: 187].

За Г. Буссманн, існують різноманітні конструкції, під якими розуміють еліпси:

- узгоджена редукція, при якій опускається ідентичний матеріал;
- лексичний еліпсис, який має означену та неозначену форму;
- ідентичний еліпсис, у питаннях-відповідях опускаються частини речення, які згадуються в попередній репліці;
- регулярний еліпсис, який зустрічається в інфінітивних та дієприслівних конструкціях;
- обов'язковий еліпсис підмета, який зустрічається у наказових реченнях [5: 188].

При класифікації еліптичних конструкцій у німецькому експресивному синтаксисі першим розмежувальним критерієм виступає конвенціональність. Конвенціональний еліпсис базується на конвенціях, неконвенційний, відповідно – ні. Конвенційний еліпсис поділяється залежно від роду конвенції (конвенції мови та конвенції мовлення [21: 11]). Конвенційно-мовний еліпсис класифікують відповідно до мовних рівнів і розрізняють лексичний, синтаксичний і текстовий.

Синтаксичний еліпсис відрізняється координативним зв'язком з ідентичною частиною всередині речення.

Лексичний еліпсис представлений висловами, які, за словами В. Кляйна, є «усталеними продуктами» синтаксичних процесів еліптизації на рівні слова:

- редукція аргументів пропозиції: *Ich frage, ob die Politiker auch sitzen müssen (im Gefängnis)* (Angela Merkel, 03. 02. 2010);
- лексикалізація номінативних структур: *der Angeklagte, der Angestellte*;
- лексикалізація випадіння інфінітивної форми [19: 767]: *Ich glaube, sicherlich kann immer etwas das Land* (Michael Sommer, 02. 12. 2009).

Текстовий еліпсис пов'язаний з низкою жанрів тексту, в яких конвенційно визначені еліптичні структури:

- телеграми-*Fahre Samstag um 5*;
- прогнози погоди-*Temperaturen nahe dem Gefrierpunkt*;
- рецепти й інструкції - *das Handy auf der Rückseite öffnen; die SIM-Karte einsetzen; den Akku herausziehen*;
- рекламні тексти - *Schon ab 9. April in deinem Supermarkt*;
- заголовки, вивіски - *Privat; Rauchen verboten; Berlin 30 km*;

Конвенційно-мовленнєвий еліпсис поділяється залежно від входження в структуру однієї чи двох реплік на непарний та парний. Мовознавці підкреслюють високу частотність та значну характерність цього типу для усного мовлення [19: 767].

Непарний еліпсис представлений ідіоматизованими, клішеподібними, стійкими висловлюваннями, які функціонують як конвенційні формули для вираження мовленнєвих актів:

- директивів - *Feuer!, Bitte warten!, Schluss damit!*;
- експресивів - *Super!, Herzlichen Dank!, Wunderbar!*;
- контактивів - *Guten Tag!, Auf Wiedersehen!, Entschuldigung!* [18: 78].

Під **парним еліпсисом** розуміють суміжні пари діалогічних реплік, де в другій репліці спостерігається пропуск елемента, який уже прозвучав. Цей тип представлений наступними підтипами: питально-відповідна одиниця, перепитування, коректура, доповнення.

Неконвенційний еліпсис можна розділити залежно від наявності специфічної ситуації на специфічний та неспецифічний. **Специфічний тип неконвенційного еліпсиса** зустрічається в мовленні комунікантів, які не володіють достатньою мірою мовним кодом (помилки при вивченні мови),- **дидактичний еліпсис**, або у осіб з психічними розладами, що призводять до фізіологічних порушень мовлення-афазію, апраксію і т. д. [1: 143] – **медичний еліпсис**.

Неспецифічний неконвенційний, або імплікативний, еліпсис має відношення до прагматичної імплікації. Цей вид представлений двома підвидами: ситуативним еліпсисом та апозіопезисом.

Ситуативний еліпсис базується на спільній орієнтації комунікантів у мовленнєвій ситуації, що забезпечує адекватне розуміння мовленнєвих актів, виражених неповними структурами і не прив'язаних ні до ретро-, ні до проспективного контексту.

Апозіопезис (замовчування), розглядається в науковій літературі з синтаксису як підвид еліпсиса [22: 238].

Еліптичні речення класифікують згідно з основою відновлення імплікованих елементів на дві групи: **синтагматично відновлювані та парадигматично відновлювані**. До першої групи відносяться речення, в яких пропущене слово експлікується з вербального

контексту, що оточує речення: **анафоричний та катафоричний еліпсис**; до другої – речення, структурна повнота яких відновлюється на основі аналогічних синтаксичних конструкцій, що зустрічаються в мові [8: 180].

«Еліпсис не є засобом синтаксичного зв'язку... він є одним із можливих наслідків наявності синтаксичних зв'язків, виражених іншими синтаксичними засобами або контекстом і ситуацією. Проте, виникнувши раз, еліпсис вказує на наявність певних синтаксичних зв'язків» [23: 34].

Форма та значення еліптичних конструкцій стає найкраще зрозумілою, коли вона стосується сформульованої структури речення. Тоді не слід «відновлювати» речення, а проводити, по суті, так звану «спробу розширення» (die Erweiterungsprobe).

Ich habe diese Sitzung schon gestern besucht. – Ich auch. (Ich habe sie auch schon gestern besucht.)

Mit wieviel Stundenkilometern soll ich diese Ortschaft passiert haben? – Mit 80. (Sie haben diese Ortschaft mit 80 Stundenkilometern passiert!) Спроба розширення у цих прикладах продемонструвала, що еліптична конструкція у цих реченнях має смислову вагу.

До найпоширеніших належать такі еліптичні речення:

1. Речення з еліпсисом дієслова руху, пересування у просторі;
2. Речення з еліпсисом дієслова переважно спонукальної та питальної модальності. Такі еліптичні конструкції виражають наказ, прохання, побажання, заклики, привітання тощо. Частина їх – це типові формули військових, спортивних команд. За виконаною функцією окрему групу еліптичних конструкцій становлять типові форми вираження вітання, прощання, побажання, подяки тощо.

3. Речення з еліпсисом дієслова із семантикою буттєвості. Таким еліптичним реченням властиві нульові форми повнозначного дієслова «бути», що усвідомлюється у функції повноправного присудка.

4. Речення з еліпсисом дієслова мовлення. Такий еліпсис дає змогу уникнути повтору дієслова «говорити» або його синонімів, унаслідок чого ущільнюється мовний вираз думки.

5. Речення з еліпсисом дієслів сприймання, а саме: «бачити, глядіти, дивитись, роздивитись, зазримітити, відчути, сприймати» тощо.

6. Речення з еліпсисом іменника в ролі підмета або додатка. Незазваний член речення в таких конструкціях легко вгадати з їхніх змісту чи будови: перш за все його унікальне наявне в реченні означення, узгоджене з формально відсутнім членом речення.

7. Речення з еліпсисом предикативних слів «треба, можна, необхідно» за наявності інфінітива або за його відсутності [11: 181].

Особливий різновид еліптичних конструкцій становлять речення в публіцистичному мовленні. Їхня специфіка зумовлена не граматичною структурою, а сферою застосування та функцією. Від «традиційних» еліптичних конструкцій їх також відрізняє комунікативна актуальність, тому що ними мовець відгукується на більш чи менш типові й актуальні потреби повсякдення.

Еліптичні підрядні речення визначаються дієвим засобом впливу на адресата завдяки їх експресивності, здатності акцентувати увагу адресата на найбільш суттєвих моментах повідомлення, створенню певних ритміко-синтаксичних особливостей тексту та

здатності формувати асоціації з усним розмовним мовленням. Використання еліптичних конструкцій розглядають як прийом впливу на пам'ять, адже процес відновлення не-вербалізованого компонента висловлення надає час, необхідний для запам'ятовування.

Еліптичними вважаємо речення, в яких пропускається структурно необхідний елемент синтаксичної конструкції. Пропуск одного або декількох елементів призводить до перерозподілу інформації на ті елементи, що залишились, що пояснюється наявністю обов'язково-дистрибутивних відношень між двома чи більше елементами конструкції [7: 171]. Пропущеними елементами в текстах можуть бути: підмет, присудок, частина присудка, підмет і присудок, додаток.

Еліпсис – не рідкісне явище у складнопідрядних реченнях. Еліптичні конструкції можуть зустрічатися як в головному (1) та і в підрядному (2) реченнях:

(1) Gut möglich, dass diese Frage besprochen werden kann. (Es ist gut möglich, dass diese Frage besprochen werden kann.)

(2) Gestern wusste ich nicht, was beantworten. (Gestern wusste ich nicht, was ich beantworten sollte.)

У головному реченні можуть опускатись підмет і дієслово-зв'язка: *Deutlich geworden, dass es breite Angriffe auf den Euro insgesamt gibt* (Angela Merkel, 22. 02. 2011). *Wichtig, dass damit Deutschland seinen Beitrag zur Stabilisierung des Euro wirklich leistet* (Angela Merkel, 04. 03. 2011).; присудок та основне дієслово. Зустрічається також еліпсис сполучника чи сполучного слова в гіпотаксисі, тобто феномен безсполучникової підрядності розглядається в термінах еліптичності: *Ich freue mich, David Cameron, der neue britische Premierminister, hat uns sehr schnell hier in Berlin besucht* (Angela Merkel, 21. 05. 2010) .

Дослідження еліпсису проводилось на матеріалі аудіо- та відеозаписів промов, прес-конференцій та інтерв'ю німецьких політиків. Усього досліджено 8 промов, 4 інтерв'ю та 20 прес-конференцій. Статистичні дані свідчать про те, що всього було досліджено 1308 речень, з них 743 речення – це підрядні речення. Отже, приблизно 62% від усіх речень становлять підрядні речення. 97 речень – це еліптичні підрядні речення, що становить 14% від усіх підрядних речень і 8 % від усіх речень. Ці дані свідчать про експресивність усного ділового мовлення на рівні синтаксису.

Дослідження показало, що найчастіше у підрядних реченнях еліпсуються:

- підмет: *Ich werde heute vorschlagen, dass unter anderem auch den Verbriefungsmarkt wieder in Gang setzen - nicht den, der zu der Krise geführt hat, sondern den, den wir vor der Krise hatten und der sich bewährt hat.* (Dieter Hundt, **02.12.2009**)

- присудок: *Die Konjunktur kann überhaupt nur wieder anspringen, wenn die Kreditversorgung ausreichend - natürlich auf einer soliden Basis.* (Angela Merkel, **02.12.2009**)

- підмет та присудок: *Wir haben auch hierüber sowie diskutiert natürlich über die Lage des Euro insgesamt, wo man erfreulicherweise sagen kann, dass in den letzten Wochen und Monaten ja doch eine gewisse Stabilisierung eingetreten ist, die auch etwas damit zu tun hat, dass eine klare politische Verpflichtung für die Zukunft des Euro.* (Angela Merkel, 02.03.2011) (dass wir eine klare politische Verpflichtung abgeben für die Zukunft des Euro).

- додаток: *Dass wir jetzt in Europa beschließen werden, ist ein wichtiges, aber auch notwendiges Ergebnis der Beratungen vom gestrigen Tag bzw. der gestrigen Nacht.* (Gido Westerwelle, 10.05.2010)

До еліптичних речень не відносяться логіко-граматичні типи речення і типологічно стійкі варіанти логіко-граматичних типів, які саме через специфіку своєї структури, функцій і т. д. позбавлені одного із членів речення, зазвичай відіграють роль головних та необхідних членів речення (наприклад, підмета в називному відмінку та відмінюваній формі дієслова).

У структурі еліптичних речень відсутній один із необхідних членів речення або який-небудь складовий елемент цих необхідних членів. Разом з тим еліптичні речення можуть мати декілька другорядних членів, тобто виступати поширеними реченнями. Їх особливість полягає в тому, що у них під впливом тих чи інших сторін контексту не знаходять спеціального вираження один із цих елементів, без якого речення відповідного логіко-граматичного типу не отримують змістової та формальної завершеності.

Еліптичні речення вживаються дуже часто в тих випадках, якщо контекст безпосередньо заміняє ті чи інші, а іноді й усі головні члени речення. Найчастіше це явище зустрічається у діалозі.

Залежно від конкретних умов контексту можливі різноманітні форми еліптичних речень, які за своєю структурою відрізняються від звичайних простих непринципово, а лише тим, що їх головні члени (всі чи частково) дані в контексті.

Дослідивши промови, інтерв'ю та прес-конференції німецьких політиків, можна зробити такий висновок: явище еліпсису в підрядних реченнях усного ділового мовлення зустрічаються відносно часто (14%), хоча вони не перевищують кількість нормативних підрядних речень (86%). Цей факт свідчить про експресивність усного ділового мовлення. Основними типами еліптичних підрядних речень в усному діловому мовленні є еліптичні підрядні речення з такими еліпсованими членами речення: з підметом (34%), з присудком (24%), з підметом і присудком (18%), з іменниками, що виконують у підрядному реченні роль прямого додатка (12%) або обставини (12%).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка: Пер. с нем./Общ. ред. и коммент. Т.В. Булыгиной. – М.: Прогресс, 2000. – 528с.
2. Duden. Die Grammatik. Band 4. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2006. – 1343 S.
3. Weingarten R. Vollständigkeit in der Unterrichtskommunikation// R. Meyer – Hermann, H. Rieser Ellipsen und fragmentarische Ausdrücke. – Tübingen: Niemeyer, 1985. – Bd. 2.
4. Шендельс Е. И. Имплицитность в грамматике//Сб. научн. тр. МГПИЯ им. М. Торре-за. Вып. 112. – М.: МГПИЯ, 1977. – С. 109 – 120.
5. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. – [3., akt. u. erweit. Aufl.] – Stuttgart, 2002. – 783 S.
6. Бельчиков Ю. А. Эллипсис//Языкознание. Большой энциклопедический словарь/ Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – 592с.
7. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения. – К.: Высшая школа, 1971. – 191с.
8. Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1966. – 200с.

9. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. 2nd ed. – Cambridge, 2000. – 498p.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н. Ярцева — М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685с.
11. Дудик П.С. Стилістика української мови: Навчальний посібник. - К.: Видавничий центр «Академія», 2005. - 368 с.
12. Günther U., Kindt W., Schade U., Sichelschmidt L., Strohner H. Elliptische Koordination// Linguistische Berichte. – 146. – 1993. – S. 312 – 342.
13. Гудков Д. В. Смысловый эллипсис и логика дискурса// Язык, сознание, коммуникация. – М., 2000. – Вып. 15. – С. 14 – 35.
14. Колшанский Г. В. Логика и структура языка. – М.: Высшая школа, 1965. – 240с.
15. Косоножкина Л. Структурно – семантические и прагматические особенности эллиптических предложений в составе вопросно – ответного диалогического единства (на материале современного английского языка): Автореф. дисс. канд. филол. наук: 10. 02. 04/ Пятигорский гос. ин – т иностр. языков. – Пятигорск, 1989. – 24с.
16. Betten A. Ellipsen, Anakoluthe und Parenthese: Fälle für Grammatik, Stilistik, Sprechakttheorie oder Konversationsanalyse?// Deutsche Sprache. – 4. – 1976. – S. 207 – 230.
17. Schwabe K. Syntax und Semantik situativer Ellipsen. – Thüringen: Narr, 1994. – 455 S
18. Hoffmann L. Ellipse und Analepse// Grammatik und mentale Prozesse. – Tübingen: Stauffenburg, 1999. – S. 69 – 90.
19. Klein W. Ellipse// J. Jacobs, A. v. Stechow, T. Vennemann Syntax. Ein internationales Handbuch. Berlin, N. Y.: de Gruyter, 1993. – S. 763 – 799.
20. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энцикл., 1966. – 608с.
21. Безуглая Л. Р. Языковые конвенции и конвенциональность значения// Нова філологія. - №4 (15). – 2002. – С. 5 – 12.
22. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache. M., 1993. – 376 S.
23. Адмони В. Г. Синтаксис современного немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1964. – 338 с.